

Juan Cabello

Vaja, református templom

A kastély közvetlen közelében, a főúttal párhuzamosan áll a keletelt szentélyű, egyhajós teremtemplom (1. kép). A nyolcszög három oldalával záruló szentély szélessége megegyezik a hajóéval. A szentély sarkait (az északkeleti kivételével) és a hajó nyugati sarkait átlós – lépcsőzetesen kialakított – támpillérek támasztják. A szentély és a hajó csatlakozási pontját egy-egy merőleges támpillérrel erősítették meg. A templomhajó északi falának tengelyében, valamint a szentély keleti végében két további merőleges támpillért építettek. (A hajó és a szentély északi falainak

1. A helyreállított templom délkelet felől

csatlakozásánál, valamint a szentély északi falának végén lévő két pillér lépcső nélküli.) A hajó déli falát két félkörívesen záródó, keskeny és kőkeret nélküli, aránylag hosszú ablak töri át. A szentély déli falában kialakított két, szintén félköríves ablak azonban kőkeretes. A keleti nyílás könyöklője a karzat szintjéig felfalazott. A hajó nyugati falában a karzat szintjén (a torony takarásában) további két keskeny ablaknyílást találunk. Lábazati párkány csupán a szentély szakaszán látható. Főpárkányra utaló részlet nem látható az épületen. A hajó nyugati oldalához kapcsolódik a háromszintes, magasan kiemelt, fiatornyos, sisakkal fedett, háromtagú párkánnyal osztott torony, melynek második szintjén oldalanként egy-egy szegmensívvel záródó, nagyméretű ablak van. Az első szint nyugati falában egy kisméretű nyílást láthatunk. A torony kőkeretes bejárati ajtaját bemélyített tükrök keretezik, míg szemöldöke fából készült. Az ajtó, valamint a kisméretű, félköríves ablaknyílás felett a Vay család kőből faragott címereit helyezték el.

1974-ben az OMF felújította a templomot. A felújítás során fehérre meszelt vakolattal fedték a homlokzatot, lábazatát cementtel „erősítették” meg. Ugyancsak ezen építkezéshez köthetjük a szentélyablakok kőkeretének kibontását és nem túl szerencsés bemutatását. Az elbontott sekrestye befalazott ajtajára a felújítás alkalmával bukkantak rá.

A fenti beavatkozás után pontosan 30 évre kezdődött meg a templom újabb – immáron teljes körű – helyreállítása. A templom kutatására több ütemben került sor. A 2004. évi vizsgálat inkább csak tájékoztató jellegűnek volt mondható. Ekkor a már korábban egyszer feltárt – és a mai szentéllyel egykorú – sekrestye alapozási falainak hitelesítése történt meg¹, majd néhány évre rá a templom helyreállítása okán, nevezetesen 2010–2011-ben mód nyílt a kutatás folytatására.² Nemcsak a mait megelőző, kisebb méretű szentély és a hozzátartozó sekrestye alapozásait, hanem a hajó első periódusának befalazott ablaknyílásait is kibonthattuk, mint ahogy a hajó részben levésett és vakolattal eltakart, szintén az első periódushoz sorolható főpárkányának maradványát is feltárhattuk (2. kép). A hajó nyugati, illetve keleti támpilléreinek átépítésére vonatkozó megfigyelésre is a helyreállítást megelőző

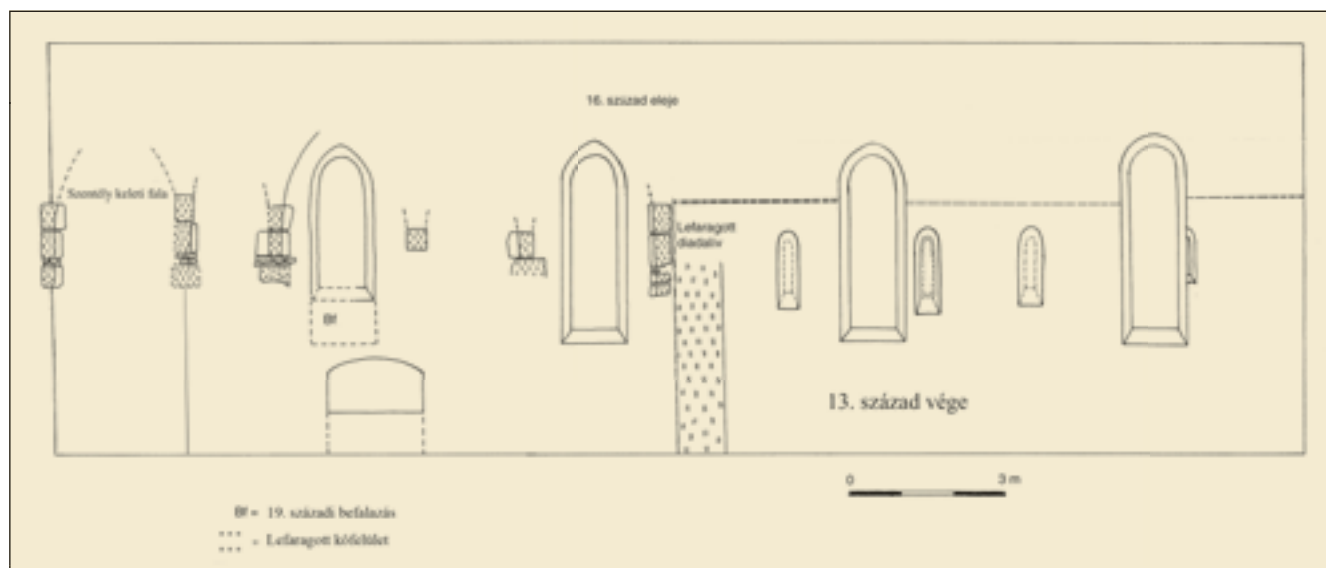

2. A hajó déli homlokzata a kutatás után

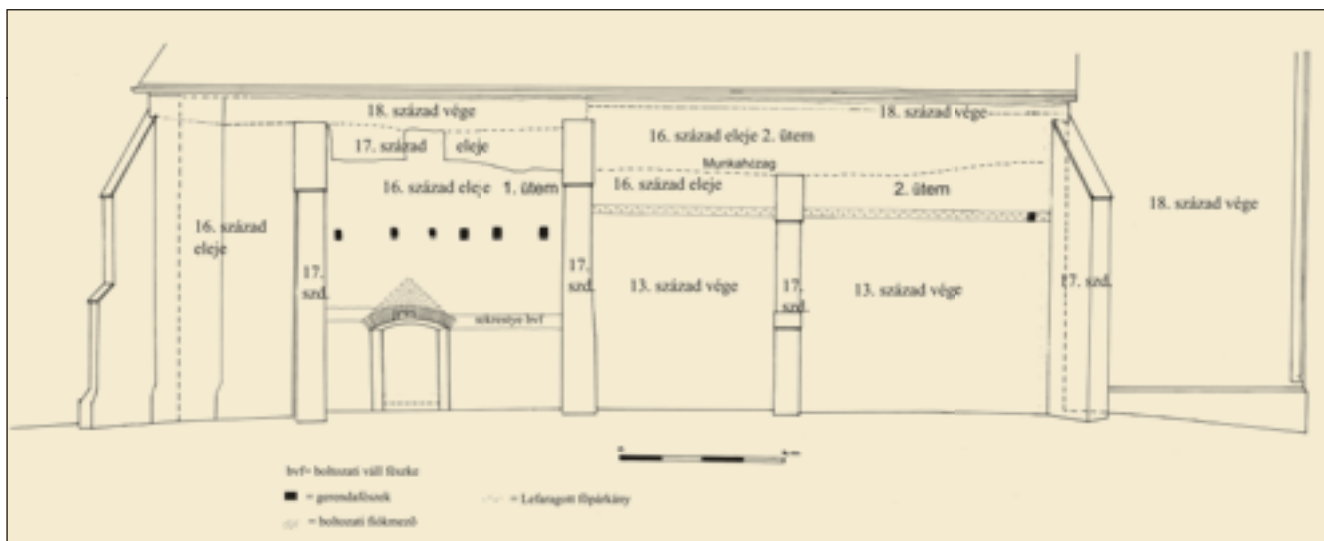
kutatás nyújtott lehetőséget. Ugyancsak sikerült feltárunk a szentély elbontott boltozatának vállindításait, a boltmező homlokíveinek nyomát, valamint a hajó és a szentély déli elbontott pilléreinnek helyét és méretét is ekkor sikerült meghatározni. Kibontottuk a befalazott sekrestyeajtót, és a szentély északi falában feltártuk az elbontott sekrestye dongaboltozatának vállát is (3–4. kép).

Nemcsak az első templom tér- és alaprajzi elrendezése tisztázódott, hanem nyomon követhettük az épületen bekövetkezett későbbi átépítéseket is (5. kép).

Vaja szláv eredetű személynévből keletkezett helynév.³ A kisnemesi falu első okleveles említése 1280. Egyik birtokosa, Pósa fia Ábrahám, aki a Vay család Ábrahám ágának, míg Pósa testvéreinek leszármazottai a Medve-, illetve

3. A templom déli belső oldalfalának kutatási felmérése

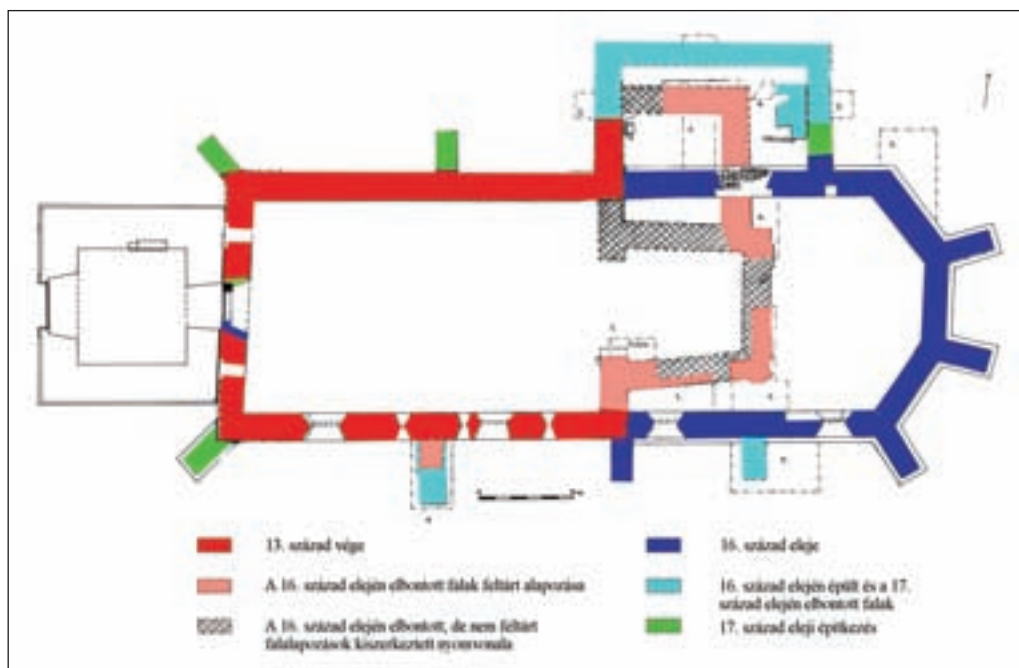

4. A templom északi homlokzatának kutatási felmérése

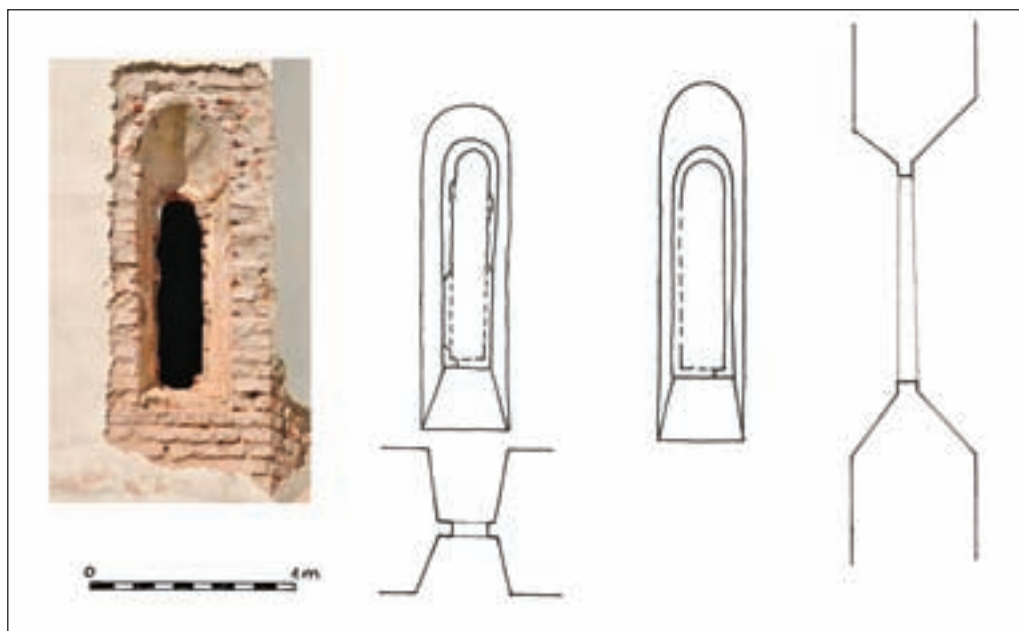
a Jolád-ág megalapítói voltak.⁴ 1324-ben Ábrahám fiai: János és Mihály megosztották az örökölt – mára a Kántorjánosi határba olvadt – Laskodon és Vaján. Jánosnak jutott Mihály vajai, míg Mihálynak János laskodi része. 1342-ben és 1349-ben János és Mihály fiai felosztották egymás között vajai részeit. A falu déli irányba menő kis utcájától nyugatra eső rész a Medve-ág tulajdona lett, míg a többi az Ábrahám-ágnak jutott.⁵ A Vajaiak Medve-ága fiágon már a XIV. század végére kihalt, míg a Jolád-ágnak a XVI. század közepén, a „Kustos”-nak is mondott Istvánnal (1524–1544) magvaszakadt.⁶

Az 1349. évi egyezkedés alkalmával, a falu és a szántóföldek kettéosztásakor említik meg először a Szent István tiszteletére emelt templomot.⁷ A megosztott településen ugyanakkor a magukat már Vajainak nevező Laskodiak Szent Imre tiszteletére egy új templomot emeltek, amely 1398-ban már bizonyosan állt. Pusztulása vélhetően már a XVI. század közepén, az utolsó Jolád-ágbeli Custos István halála után kezdődött. Helyét nem ismerjük, a település Őr felőli részén, vélhetően Kustovaján állhatott.⁸

A Szent István-templom építésére bizonyára már a XIII. század végén sor került. A téglából épült templom-

5. Kutatási alaprajz

6. A hajó déli falában feltárt román kori ablaknyílás

nak máig megmaradt a téglalap alaprajzú, eredetileg bizonyosan síkmennyezetes, sarkain átlós támpillérekkel, a hosszanti falak tengelyében pedig egy-egy merőleges pillérrel erősített hajója, amelyhez diadalívvel elválasztott, enyhén trapéz alaprajzú, keleti falán két lizénával tagolt, valamint délkeleti sarkát átlós pillérrel támasztott szentély kapcsolódott. Tekintettel arra, hogy a feltárás során kőborda nem került elő, a szentélyt alighanem dongaboltozat fedhette. A nyugati oromfalnak ránk maradt rövid szakasza alapján a hajót meredek nyeregtetővel fedték. A szentély északi oldalához egy – sarkain szintén átlós támpillérekkel rendelkező, feltehetően ugyancsak dongaboltozatos – sekrestyét építettek. A hajó déli falát négy félköríves, keskeny résablak törte át, melyek közül a kisebb méretű nyugati, valamint a nyugati falban lévő két résablak egyaránt a mainál keskenyebb és – a déli oldalfalon látható nyomok alapján – alacsonyabb karzatra nyílt (6. kép).

A külső, egysoros, téglából kiképzett – a nyugati oromfalra is átforduló – (fűrészfogas) főpárkánnyal záródó homlokzatokat vékony, fehérre meszelt vakolattal fedték. A kevés nyom alapján bizonyos, hogy a szintén fehérre meszelt vakolattal takart belső oldalfalakon falkép is lehetett. A hajó nyugati falában kialakított bejárati kapu nem maradt ránk.⁹

A XV. század végén, de legkésőbb a XVI. század első harmadában a templom szentélyét és sekrestyéjét elbontották. Helyén egy sokszögzáródású, sarkain támpillérekkel erősített, déli falában két kökeretes – eredetileg min-

7. A XVI. század elején épült szentély boltozatának indítása

8. A XVI. század elején épült sekrestye keleti fala előtt feltárt oltáralapozás

den bizonyosan mérnök – ablakkal megvilágított és kőbordás hálóboltozattal fedett, a korábbi hajó szélességével megegyező szélességű szentélyt építettek. A két ablak között – a boltozati váll támasztására – is épült egy pillér, amelyet a XVII. század elején bontottak el. A kőborda típusát nem ismerjük, mivel a boltozat elbontásakor vállindításukat a falsíkgig visszafaragták (7. kép). A kőbordák egy részére a hajó XVII. század elején újjáépített, északnyugati átlós támpillérében bukkantunk rá. Kibontásuk után kiderült, hogy kivétel nélkül az összes bordaelem tagozatát oly mértékben elfaragták, hogy formájuk ezeknél sem volt megállapítható. Az új szentély építésekor a ko-

rábbi hajó délnyugati átlós támpillérét elbontották, helyén egy merőleges – az új szentélyfállal kötésben épített – pillérrel erősítették meg a két fal kapcsolódását. A román kori hajó déli falának tengelyében álló pillért szintén elbontották, és annak helyén egy szélesebb és magasabb támpillért falaztak föl. A szentély északi oldalához dongaboltozattal fedett sekrestyét építettek, amelynek keleti fala előtt oltár állott (8. kép). A korábbi hajó falait lényegesen megemelték, befalazták résablakait, és megépítették a két – ma is látható – ablaknyílást. A belül-kívül rézsús kőfalú ablakok áthidalóit utólagosan levésték; azok kétségkívül tölcseres kialakításúak voltak eredetileg. A kevés nyom arra utal, hogy bizonyára mérnök is állhatott a nyílásokban. Az új sekrestye ajtónyílásában reneszánsz tagozatos kőkeretet helyeztek el. A szentély északi falának szentségtartó fülkét profilos – alighanem reneszánsz – kőfaragványokból állították össze. Tagozatait utóbb lefaragták, keleti szarkövet pedig eltávolították. A szentély déli falában egy szegmensívvel lezárt, nagyméretű falfülkét is kifalaztak. A hajó korábbi nyugati bejáratának helyén egy magasabb és szélesebb nyílást képeztek ki, amelyben szintén reneszánsz kőkeretet építettek be.¹⁰ Az építkezés befejezése után a falakat kívül-belül bevakolták és kimeszelték.

1609 előtt Vay Ferenc a romos templomot kijavította.¹¹ Nemcsak a szentély statikailag nyilván bizonytalan kőbordás boltozatát bontották el, hanem a sekrestyét is – annak ajtónyílását a kőkeret eltávolítása után elfalazták. A hajó alighanem romos nyugati, átlós pilléreit is elbon-

9. A helyreállított szentély

10. A hajó déli homlokzata a helyreállítás után

tották – helyükön újakat falaztak fel. Ugyancsak újra falazták az északi hajófal tengelyében álló merőleges pillért is. Ehhez az építkezéshez köthető a reneszánsz kőkeretes nyugati bejárat északi szárkövének a sekrestyeajtóból kiemelt, eltérő tagozatos kőelemmel való pótlása is.

A templom helyreállítása 2011-ben fejeződött be. A terveket Oltai Péter készítette (9–10. kép).

A képek forrása: Mudrák Attila (1, 9–10), Pisch Ildikó (3–6), Juan Cabello (2, 7, 8).

JEGYZETEK:

¹ Az elbontott sekrestye alapozásának falait először Németh Péter tárta föl 1977-ben (szíves szóbeli közlése).

² CABELLO, JUAN: *A Vajai ref. templom műemléki vizsgálata. Tudományos dokumentáció.* Kézirat. Budapest, 2004. Forster Központ, Tervtár, ltsz.: D 41884; CABELLO, JUAN: *A vajai ref. templom déli homlokzatainak műemléki vizsgálata.* Kézirat. Budapest, 2010. Forster Központ, Tervtár, ltsz.: D 41885; CABELLO, JUAN: *A vajai református templom kutatása.* Kézirat. Budapest, 2011. Forster Központ, Tervtár, CD. A belső oldalfalak kutatását Pintér Attila festőrestaurátor végezte. A templom részletes kutatását a szerző egy hosszabb tanulmányban dolgozta föl. CABELLO 2011. 69–92.

³ NÉMETH 2008. 328., 330. A település 1418-ig Szatmár megyéhez tartozott, amikor is átkerült Szabolcsba.

⁴ NÉMETH 2008. 328. Közülük, Pósa fia Ábrahám 1284-ben Pazony iktatásánál királyi ember. 1312-ben Laskodi Ábrahám fia János tilalmozza az őri népeket és az összes szomszédokat Vaja birtoka használatától.

⁵ NÉMETH 2008. 329., NÉMETH 2001b. 16., 18., 25. I. Pósa fia Ábrahám az Ábrahám-ág, míg Pósa ismeretlen nevű testvérének fiai, Medve és Jolád a Medve, illetve a Jolád-ág megalapítói.

⁶ NÉMETH 2001b. 18., 21., 24.

⁷ István nevű papját 1350-ben említik. NÉMETH 2008. 330.

⁸ MEZŐ 2000. 269.; NÉMETH 2000. 10–12. 1421-től Imre napon (november 5.) országos vásár, hetente pénteken hetipiac tartását engedélyezi a király.

⁹ A Vay Ádám Múzeumban az 1960-as évek elejétől egy eredetileg szabadon álló, román kori fejezetet őriznek. Származási helye ismeretlen; a múzeum leltárkönyveiben még csak nem is szerepel, múzeumba kerülésének pontos dátumát, valamint a gyűjtő személyét sem ismerjük. Már csak mérete miatt is aligha származhat a Szent István-templomból a nagyméretű faragvány, ráadásul a kutatás során olyan kőelem, amelyik az első templomhoz lett volna köthető, nem került elő. Ld. Szakács Béla Zsolt bevezető tanulmányát a kötetben.

¹⁰ A közvélekedés szerint a nyugati ajtó (és a sekrestye ajtó) kőkerete a közeli reneszánsz kastélyból származik, ami ellen több megfontolásra érdemes érv is szól. A XVI. század végén épült kastélynak eleve ismerjük az összes nyíláskeretét. Tagozataik profilja azonban nem hasonlít a templom nyugati falában elhelyezett, inkább a XVI. század első felére-közepére datálható faragványok tagozatára. Minekután a kőkeret a torony 1791 körüli felépítését megelőzően került elhelyezésre, már csak azért sem származhat a kastélyból, mivel annak átépítésére majd csak a XIX. század második felében került sor, aminek során – néhány kivétellel – az összes ajtó- és ablaknyílás kőkeretét kiemelték, majd azokat az új ablaknyílások könyöklőfalaiban helyezték el. CABELLO 2008. 107–130.

¹¹ MMT XI.: 410.